

УДК 1(091):165

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.7>

## ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ТВОРЧОСТІ М.О. БЕРДЯЄВА

Галина Коротіч

*Приазовський державний технічний університет  
вул. Університетська, 7, 87500, м. Маріуполь, Україна  
e-mail: gvkortich@gmail.com*

Аналізується проблема пізнання у працях М.О. Бердяєва. Із цією метою досліджуються погляди мислителя щодо взаємозв'язку філософського, наукового і релігійного пізнання, особливостей філософського пізнання і суб'єкта філософського пізнання. Зокрема висвітлюється вплив на гносеологічні погляди М.О. Бердяєва, його вчення про об'єктивацію, оскільки цей аспект його творчості є найменш вивченим і суперечливим.

Актуальність дослідження спричинена вагомістю філософських поглядів талановитого мислителя і його своєрідністю щодо обґрунтування процесу пізнання. Виконання такого завдання ускладнює не позбавлений суперечностей стиль філософствування М.О. Бердяєва, який свідомо применшував роль логічного міркування. М.О. Бердяєв у дослідженні гносеологічних проблем у багатьох своїх працях обґрунтовує, що філософія не є наукою, водночас вказує на її відмінність від релігії. Він стверджував, що ні наука, ні релігія не повинні нав'язувати філософії свої висновки або намагатися перебудувати її за аналогією з ними. Однак вони допомагають філософії формувати її духовний досвід. На думку М.О. Бердяєва, такий досвід не тільки збагачує пізнання як таке, але виступає його основою. Докладно проаналізовано, що гносеологічні погляди мислителя перебувають під впливом його оригінального вчення про об'єктивацію. Це явище, на думку філософа, свідчить про духовний занепад людини і світу, він призводить до спотворення сутності процесу пізнання і його результатів. З явищем об'єктивації М.О. Бердяєв пов'язує поняття науковості, яке для нього означає спробу перетворення філософії на науку і знищення свободи творчого духу. На думку М.О. Бердяєва, філософське пізнання допомагає протистояти об'єктивації. Воно є виходом людини за власні межі та водночас проявом особи.

Підкреслюється, що М.О. Бердяєв звертає особливу увагу на можливість спотворення пізнання через об'єктивування і надання головної функції логічному мисленню, якому сам мислитель відводить допоміжну роль. Філософське пізнання має поставати цілісним духовним досвідом, що об'єднує всі прояви людського мислення і свідомості. Ідеться не тільки про інтелект, але й про віру, почуття, волю. Таке пізнання сприяє творчому, вільному перетворенню світу і людини, проникненню до істинного сенсу буття, подоланню протиставлення суб'єкта й об'єкта пізнання. Показано, що М.О. Бердяєв намагався об'єднати особистісний характер філософського пізнання з його наверненням до Бога як вищого критерію істинності. Він прагнув пояснити людину і як образ, подобу Божу, і як мікрокосм, пов'язаний із макрокосмом. Це, на його думку, долає уявлення про суб'єкта філософського пізнання як про замкнену на собі й матеріальності істоту, відокремлену від світу.

*Ключові слова:* гносеологія, об'єктивація, філософське пізнання, наукове пізнання, суб'єкт пізнання, людина, мікрокосм.

**Вступ.** Проблема пізнання є найважливішою філософською проблемою, яка виникає одразу, відколи мислитель починає визначатися з об'єктом дослідження. До того ж вона пов'язана з іншими філософськими проблемами, адже пізнає людина, яка не є абстрактним гносеологічним суб'єктом, що існує поза соціокультурними чинниками

та поза іншими способами виявлення свого людського ества. Вельми актуальне нині завдання подальшого формування концепції сталого (збалансованого) розвитку вимагає посиленої уваги вчених до гносеологічних проблем, особливо в умовах сучасної пандемії, яка змушує подивитися на явище глобалізації під новим кутом зору. У часи, коли жив і створював свою оригінальну філософську спадщину М.О. Бердяєв, ще не було ґрунтовного системного вивчення глобальних проблем та їхніх проявів, хоча вже існували певні філософські прозріння й застереження, особливо щодо антропологічної кризи. Варто підкреслити, що М.О. Бердяєв зробив значний внесок у спробу розглянути деякі основні глобальні проблеми в їхньому взаємозв'язку, може, й не усвідомлював цього повною мірою. Ідеться, наприклад, про його філософські міркування щодо проблеми відносин людини і природи, ролі техніки у взаємодії з людиною і природою, щодо сутності війни, щодо рабської залежності людини від благ цивілізації тощо. Може, тому він ніби «перестрибує» з теми на тему, намагається охопити їх усі одразу і таким способом довести, що їх необхідно досліджувати у взаємозв'язку, взявши за основу зв'язку саме проблему людини, її духовного становлення.

Творчість М.О. Бердяєва викликала й викликає зацікавлення в науковців, хоча не можна стверджувати, що робіт, присвячених аналізу його філософської спадщини, дуже багато. На наш погляд, на першочергову увагу заслуговують різнопланові розвідки, подані у збірнику наукових праць «Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва)». Наприклад, у ґрунтовному дослідженні С.Б. Кримський пояснює цінність і сенс філософії М.О. Бердяєва, розкриває її головні теми і поняття, як-от поняття «особистість», «духовність» [9, с. 6–12]. О.П. Наконечна пише про розуміння мислителем філософії [9, с. 458–463]. Розуміння філософом сутності свободи, об'єктивації й інших понять пояснює К.Ю. Райда [11, с. 129–143]. Важливою для з'ясування сутності центральних понять філософської спадщини М.О. Бердяєва (особистість, буття, свобода, творчість) є стаття Н.К. Бонезької [6]. З останніх робіт необхідно виокремити цікаву і змістовну статтю Т.В. Кононенко [8]. У розвідці Т.Г. Астахової досліджується поняття «дух» у роботах М.О. Бердяєва і В.С. Соловійова [1]. Особливий інтерес викликає тлумачення розуміння М.О. Бердяєвим специфіки філософського знання порівняно з мистецтвом у статті Г.О. Орендарчук [10]. Також варто звернути увагу на статтю авторів О.П. Тімченко, Я.Г. Сислюк і М.А. Пігош, у якій обґрунтовується думка про те, що філософський дискурс М.О. Бердяєва обумовлений його екзистенціальними та персоналістичними поглядами [13].

Значно менше праць присвячено дослідженню гносеологічних поглядів філософа. Безпосередньо цю проблему розглядає Ф.А. Степун у невеликій за обсягом розвідці «Вчення Миколи Бердяєва про пізнання» [7, с. 483–500]. Ф.А. Степун наголошує на думці М.О. Бердяєва щодо сучасної йому раціоналізованої, знеособленої науки, яка, у кінцевому підсумку, стає продуктом внутрішнього розладу і самовідчуження людини, результатом «екзистенціального відпадиння людини від Бога» [7, с. 483]. Основна увага Ф.А. Степуна прикута до релігійного символізму, який він розглядає як метод пізнання, запропонований М.О. Бердяєвим, та до таких основних понять його творчості, як «Бог», «свобода» і «зло». О.П. Тімченко ґрунтовно досліджує вплив античної парадигми класичної раціональності на формування філософського методу екзистенціальної діалектики М.О. Бердяєва [12]. В.М. Свириденко у змістовній розвідці розкриває сутність антисциєнтичної позиції М.О. Бердяєва, слушно звертає увагу на вплив на неї як класичного розуміння науки, так і змін, які відбувалися на початку ХХ століття, у період переходу від класичної науки до некласичної [9, с. 551–559].

На нашу думку, можна стверджувати, що вивченню такої наскрізної теми міркувань М.О. Бердяєва, як проблема пізнання, приділено мало уваги. Тому **мета статті** полягає в тому, щоб комплексно дослідити особливості поглядів філософа на гносеологічну проблематику. Необхідно проаналізувати погляди М.О. Бердяєва щодо взаємозв'язку філософського, наукового і релігійного пізнання, виявити вплив на його гносеологічну концепцію його ж учення про об'єктивізацію (цей аспект творчості М.О. Бердяєва, на наш погляд, найменш досліджений). Це передбачає також необхідність з'ясувати особливості тлумачення ним філософського пізнання.

#### **Деякі зауваження щодо стилю філософування мислителя**

Необхідно зазначити, що стиль філософування М.О. Бердяєва відповідає змісту. Мислитель використовує власну оригінальну термінологію, багатократно і часто вже під іншим кутом зору повертається до певних тез і понять, намагається таким способом прояснити думку (насамперед для себе самого). Читач стає свідком розгортання міркувань, тому йому легше розуміти думки філософа. До того ж усі центральні ідеї творчості М.О. Бердяєва взаємопов'язані, хоча про чітко виражену системність викладу навряд чи можна говорити. Мислитель неодноразово підкреслював, що не належить до когорти академічних філософів. Він писав, що його філософське мислення не є наукоподібним, не є раціонально-логічним, а є інтуїтивно-життєвим і вільним, у його основу покладено духовний досвід [2, с. 381]. На це треба зважати в дослідженні його філософських поглядів. До характерних рис стилю М.О. Бердяєва можна також віднести емоційне забарвлення його текстів, часті метафори, деяку уривчастість, інколи навіть поспіх у поясненні ідей. Іноді стикаєшся з явними суперечностями у викладі думок. Філософ періодично відволікається від стрижневої теми, і це дещо заважає розуміти його міркування, якщо він не пояснює логіки їхнього розвитку і не обґрунтовує її. Однак можливу розгубленість читача компенсує непоборний оптимізм і впевненість М.О. Бердяєва щодо принципової можливості прояснити сутність проблем, які розглядаються. Це стосується і гносеологічних поглядів мислителя.

#### **Філософія, наука і релігія: взаємозв'язок і порівняння**

До проблеми пізнання М.О. Бердяєв звертається в багатьох своїх роботах. Зрозуміло, що на те, як він формулює цю проблему і як намагається її вирішити, вплинули загальні особливості його світогляду, його розуміння сутності й природи людини, його бачення соціальної ролі філософії, а також соціокультурні чинники, насамперед духовні. Мислитель розрізняє наукове, філософське, релігійне, міфологічне, художнє пізнання. Особлива його увага прикута до теми зіставлення філософії й науки, отже, філософського і наукового пізнання. М.О. Бердяєв вдається до критики позитивістів, матеріалістів, неокантіанців, представників прагматизму, філософів-раціоналістів Нового часу, передусім за спробу перетворити філософію на науку або принаймні зробити її дуже схожою на науку [3, с. 25]. На його думку, для філософії це означало б потрапляння до науки в рабство. Мислитель категорично заявляє, що філософія в жодному сенсі не є наукою [3, с. 27]. Це стосується також мистецтва, моралі, релігії. М.О. Бердяєв підкреслює «трагічність» долі філософського пізнання, має на увазі складність обстоювання свободи філософії від «рабської залежності», насамперед від релігії або науки [5, с. 18]. Водночас філософія не може бути незалежною від життя, у якому є як релігія, так і наука; але філософське пізнання – це вільна творча пізнавальна реакція людини як на перше, так і на друге. Філософія є функцією життя, його самосвідомістю і просвітленням, і для мислителя це означає існування її зв'язку з релігією [4, с. 28]. М.О. Бердяєв слушно стверджує, що релігійна віра і наукові уявлення того, хто пізнає, не можуть не відображатися на його філософських поглядах, адже вони надають факти, формують духовний досвід, який збагачує пізнання.

Філософ у своїй творчості має враховувати результати науки. До того ж філософія не може бути відірваною від глибинних витоків буття, тобто насамперед від ідеї Бога, адже релігійне Одкровення допомагає збагнути істину як цілісність [3, с. 52]. Саме досвід духовного життя, у якому релігійні цінності відіграють головну роль, на думку мислителя, повинен бути підґрунтям філософського пізнання, адже завдяки цьому досвіду розкриваються найглибші таємниці буття. Водночас релігія не може залежати від філософії, і філософія не може обмежувати та змінювати релігію. Однак, якщо релігійна віра і наукові знання стають зовнішніми примусовими силами для філософського пізнання, починають нав'язувати свої теорії та висновки, тоді можна казати про їхнє намагання підкорити собі філософію. Ми досі маємо дискусію на тему: філософія – це наука чи ні? М.О. Бердяєв має чітко сформульовану зрозумілу відповідь: філософія є самодостатньою, вона є відмінною від науки і релігії, але перебуває у складній взаємодії з ними [5, с. 19]. Якщо визнати філософію спеціальною наукою, то тоді неможливо буде визнати її самотньою сферою духовного життя. Зробити філософію науковою означає, за М.О. Бердяєвим, її об'єктивувати.

### **Гносеологічні погляди М.О. Бердяєва і вчення про об'єктивацію**

Принагідно згадаємо, що поняття об'єктивації й об'єктивованого світу (або світу об'єктів, зовнішніх реальностей) належать до головних понять творчості М.О. Бердяєва. До ознак об'єктивації він відносив поглинання індивідуального загальним, безособово-універсальним, втрату свободи, оригінального [2, с. 427]. Об'єктивація свідчить про те, що наш земний світ об'єктів (який є її результатом) перебуває в занепадому духовному стані, у стані рабства, у стані ворожнечі, відчуження. У такому світі духовні цінності не посідають чільних місць. Це світ, який породжує все нові види рабської залежності, оскільки людина, яка також перетворилася на об'єкт, яка втратила свободу, індивідуальність, знеособилася, звикла до такого стану, сприймає його як належне, стає нечутливою для усвідомлення загрози маніпуляції нею. Про які види рабської залежності йдеться? М.О. Бердяєв розлого, усебічно розглядає рабство людини (до речі, саме індивіда, а не особистості) у природи, у досягнень цивілізації, у свого прагнення влади, грошей, слави, насолод, в об'єктивованих суспільних відносин, у суспільної думки, засобів масової інформації тощо. Об'єктивація перетворює людину на часткову істоту, яка складається з окремих властивостей (соціальні, національні, професійні тощо). Такі властивості є гармонічно об'єднаними лише в особистості, яка має стійкі запобіжники щодо потрапляння в рабську залежність. Система цінностей, притаманна саме особистості, є основою її свободи і протистояння стану об'єктивації. Однак навіть особистість, як уважає М.О. Бердяєв, не може реалізувати себе повною мірою в об'єктивованому світі, де людське життя постійно ризикує перетворитися і часто таки перетворюється на гонитву за засобами до життя, людські стосунки мають спотворений характер, тому на розмисли щодо справжнього сенсу життя не залишається часу і сил. Наслідком цього стає перетворення індивіда на об'єкт – на деталь машини, зокрема й суспільної, на об'єкт маніпуляції або безпосередньої експлуатації з боку певних політичних сил або держави, яка, на думку М.О. Бердяєва, є граничною формою об'єктивації в суспільстві. І навіть демократія, яка ніби стверджує гідність людини, усе одно є станом, хворим на об'єктивацію. Сучасну йому церкву філософ також характеризує як таку, що має об'єктивованій характер. Проте, як зауважує М.О. Бердяєв, справжнє спілкування, спорідненість душ, соборність, комунікація можливі лише в Царстві Божому. Людина, як створена за образом і подобою Божою, має у свій спосіб продовжувати справу Творця. Творчість людини має космогонічне значення, однак, на думку мислителя, існує суперечність: з одного боку, це – трансцендування, зустріч із Богом, шлях до нескінченності, подолання власної обмеженості, прагнення справжньої повноти життя і реалізація цього прагнення, а з іншого – творчий акт все одно передбачає

своє оформлення у світі речей, тобто відбувається об'єктивація творчого устремління. М.О. Бердяєв образно називає це «фатальною невдачею усіх утілень творчого вогню» [2, с. 517]. Однак справжня творчість усе ж таки допомагає подолати об'єктивацію, наблизити Царство Боже.

Поняття об'єктивації, як і поняття творчості, як їх специфічно розуміє М.О. Бердяєв, завжди наявне в його міркуваннях, зокрема й про науку як особливу сферу духовного життя, як особливий вид пізнання людиною світу і себе. Філософ не має сумнівів щодо того, що наука є важливою для людства, однак саме наука, але не науковість. Що таке науковість? Мислитель визначає її як перенесення критеріїв науки на інші сфери духовного життя, що базується на вірі в науку як у верховний критерій усього життя духу [3, с. 27]. Тобто науковість, на думку М.О. Бердяєва, означає нав'язування наукою іншим сферам культури (філософія, релігія, мистецтво, мораль) своїх методів пізнання і взагалі шляхів вирішення їхніх проблем (про що вже йшлося раніше). Тому науковість для цих сфер – це приклад прояву втрати ними свободи творчого духу. М.О. Бердяєв почасти слушно називає науку реакцією самозбереження людини, яка перебуває у складному об'єктивованому світі, тобто сповненому відчуження, позбавленому довіри, відповідальності, комунікації, духовності як такої. У чому полягає сутність цієї реакції та водночас важливість науки? У використанні останньої як удосконаленого знаряддя активного пристосування (насамперед економічного) до цього світу об'єктів, поза яким сучасна людина жити не може (хоча сам цей світ створено за допомогою знань, зокрема й наукових). «Пристосування» означає у М.О. Бердяєва вміння використати цей світ, насамперед природу, практично, технічно, для покращення свого життя. У цьому сенсі наука не є творчістю, не є вивільненням людського духу. Вона є лише усвідомленням залежності людини від світу об'єктів, намаганням вирішити проблему через прийняття цієї залежності. А філософія, на відміну від науки, є пізнавальним вивільненням від цієї залежності. Проте в той момент, коли вчений робить власні відкриття, він усе ж таки є вільним.

Як справедливо підкреслює М.О. Бердяєв, філософія завжди прагнула бути вивільненням людського духу, насамперед від влади об'єктивованого світу [3, с. 30]. Це є необхідним для самої філософії. Мислитель висловлює спільну зі Л.І. Шестовим слушну думку про те, що для філософського пізнання є необхідною свобода духа, відмова від філософської безпеки, твердих берегів. Це є мистецтвом пізнання у свободі через створення духовного буття, а саме буття ідей, які розкривають сутність і сенс світу, на відміну від істин спеціальних наук (хоча вчені можуть бути філософами). У філософському пізнанні відбуваються переоцінка і творіння цінностей, воно залежить від духовного стану людей, від їхньої свідомості та духовної активності (додамо, що і навпаки). Чим більш глибоко проявляється в такому пізнанні особистість філософа, тим краще.

Необхідно зауважити, що через своє вчення про об'єктивацію М.О. Бердяєв не може адекватно з'ясувати соціальний характер пізнання, хоча й наголошує, що цей аспект є ще недостатньо виявленим гносеологією. Соціальний характер мають поняття, норми і закони, мова. Результатами пізнання користується суспільство, вони є необхідними для обміну повідомленнями, для встановлення зв'язку та взаємного розуміння. Для М.О. Бердяєва (і для нас) особливо важливо те, що пізнання є виходом із себе в інше й інших, що означає розширення «я» та його свідомості. Але таким є не будь-яке пізнання, а тільки екзистенціальне, тобто не об'єктивоване, або не соціалізоване (за термінологією М.О. Бердяєва). Екзистенціальне пізнання (тобто повертаємося до філософського пізнання) є подоланням самотності, замкнутості, занурення в себе. Це вихід до іншого «я», до світу, до Бога [2, с. 97]. Подолання самотності через

соціалізацію є спрямуванням «я» в об'єктивований світ (світ розрізнених об'єктів), і саме тому таке подолання, на хибну думку філософа, є поверхневим. Пізнання, як впливає з міркувань М.О. Бердяєва, може бути «хворим» на об'єктивацію, ознакою чого, за мислителем, є, наприклад, створення абстракцій, універсалій, у яких щезає індивідуальне, одиничне, особисте. Суто інтелектуальне, дискурсивне пізнання створює об'єктивований світ, тому для М.О. Бердяєва філософське пізнання є пізнанням насамперед за допомогою образів, а не понять, і цим також можна пояснити наявність суперечностей у його поглядах. (Принагідно можна пригадати смислообрази, якими послуговувався Геракліт, тобто проблема не є новою). Пізнання, яке є вільним від об'єктивації, взате як спілкування, яке стверджує і виявляє особисте, є можливим в екзистенціальній персоналістичній філософії. Водночас філософія як творчість прагне трансцендентного, прагне вийти за межі людини і цього світу, а філософ прагне долучитися до світового соборного Розуму [3, с. 37]. Водночас М.О. Бердяєв вдається до критики філософських поглядів Г.В.Ф. Гегеля, у якого «пізнає не людина, а сам світовий розум, світовий дух», а також критики феноменології, яка «не рятує людину від релятивізму і скептицизму», вимагає зректися людського, перейти в такий пасивний стан, за якого сам предмет може говорити в людині [5, с. 23].

#### **Особливості філософського пізнання в концепції М.О. Бердяєва**

М.О. Бердяєв неодноразово наголошує на тому, що філософське пізнання повинно бути активним, творчим подоланням дійсності та преображенням світу. Водночас він називає рефлексію «хворобою філософії» та вважає (із цим неможливо погодитись), що рефлексія і сумніви позбавляють філософію активного творчого характеру, роблять її пасивною, свідчать про метафізичну безхарактерність [3, с. 44]. Він і теоретично, і практично допускає рефлексію лише як певний життєвий, навіть більше, духовний досвід, у якому логічні міркування не існують як важливий самостійний спосіб пізнання. Спираючись на власне оригінальне трактування догматизму, під яким мислитель розуміє цільність духу, його творчу впевненість у власній силі, М.О. Бердяєв характеризує філософію майбутнього як творчу, вільну догматичну філософію [3, с. 45]. Мислитель свідомо (і, ясна річ, помилково) принижує значення логічного обґрунтування, залишає за ним допоміжну роль десь «у середині» пошуків істини (мабуть, через власне вперте бажання не допустити об'єктивації). Метафізична інтуїція для мислителя є більш істинним прониканням у дійсність, ніж науковий аналіз, вона є для М.О. Бердяєва активно-творчим неприйняттям наявного стану дійсності в ім'я прориву до вищого сенсу буття, до іншого світу, який лежить за межами того, що існує. Ця інтуїція є насамперед духовним досвідом (що для справжнього філософа є майже тотожним поняттю «життєвий досвід», адже, як зауважив ще Сократ, філософ – це той, хто практично стверджує свою філософію, тобто спосіб життя філософа повинен відповідати його словам, думкам, переживанням). Для М.О. Бердяєва цей досвід – цілісний духовний акт, який охоплює всі сторони людського існування, у якому діють взаємопов'язані інтелект, віра, почуття, воля, і в якому відбувається подолання протиставлення раціонального й ірраціонального, індивідуального і загального. Філософія не може бути відірваною від життя, вона є не тільки теоретичною, але й практичною. Філософське пізнання допомагає нам виявити недоліки цього світу і скеровує на його активне вільне перетворення, на відкриття сенсу справжнього існування людини, для чого останній необхідно вийти за власні межі та за межі цього світу, про що вже йшлося. Духовне розуміння пізнання веде до його з'ясування як акту, через який із самим буттям щось відбувається і приходиться його прояснення. Водночас це буде подоланням такого протиставлення об'єкта та суб'єкта пізнання, яке утворилося під впливом

об'єктивації світу під час раціонального пізнання, шляхом до подолання уявлення про суб'єкт як про «дзеркало», яке пасивно відображає об'єкт, і шляхом до майбутнього подолання об'єктивації. Активність суб'єкта М.О. Бердяєв пов'язує передусім із проясом «добуттєвої» свободи, тобто «першої», первісної, вихідної свободи, яка передувала виникненню світу і навіть передувала Богу (згідно із загальновідомим оригінальним вченням мислителя про свободу). Ця свобода є ірраціональною основою пізнання. Вона доповнюється раціональною свободою, яка передбачає виконання морального обов'язку. Але лише «третя» свобода – свобода прийняти Бога, свобода, яка є проникнутою любов'ю Бога, є дійсно мудрою свободою, основою духовного преображення і людини, і світу, можливістю подолати «прокляття» об'єктивації (наскільки ця можливість є реальною, це вже інше питання, пов'язане із суперечностями в поглядах філософа на об'єктивацію і на свободу).

### **Зауваження М.О. Бердяєва стосовно суб'єкта філософського пізнання**

Людина відкриває істину через життя в ній. На думку М.О. Бердяєва, який підкреслює глибоко особистісний характер філософського пізнання, останнім критерієм істинності філософської інтуїції може бути лише Вселенський соборний дух, Бог [3, с. 48]. Водночас М.О. Бердяєв у різних роботах неодноразово повертається до слушної думки про те, що витокami філософського пізнання не можуть бути стани людини як замкнутої індивідуальної істоти. Він продовжує міркування ще античних філософів і наголошує на такому: людина як суб'єкт пізнання у принципі може пізнавати всесвіт тому, що сама є мікрокосмом, тобто малим цілісним всесвітом [3, с. 57]. У справжніх філософських інтуїціях та прозріннях (тобто у філософському пізнанні) людина об'єднується зі всесвітом. У малому космосі-людині відображається великий космос-всесвіт. І останній пізнає і змінює себе через людину – свою малу подобу, яка усвідомлює себе мікрокосмом і тому здатна зануритися в таїну макрокосму. Той, хто у філософський спосіб пізнає світ, той не може бути лише однією з речей цього світу, він сам повинен бути світом. Самопізнання є одним зі шляхів до пізнання світу. Якщо людина буде усвідомлювати себе однією із зовнішніх, об'єктивованих речей світу, то вона не зможе стати активним суб'єктом, який пізнає і творить, для неї буде неможливим філософське пізнання.

М.О. Бердяєв уважав людину не тільки мікрокосмом, але й створеною за образом та подобою Божою, тобто продовжувачем світотворіння, розпочатого Богом, тому її діяльність, зокрема й пізнавальна, має космогонічний, творчий характер. Цілісний духовний досвід, про який ішлося вище, можливий лише за умов, що людина є мікрокосмом, якому розкривається цілий всесвіт, що немає трансцендентних меж, які б відділяли людину від Бога і від світу [4, с. 38]. Можна цілком погодитися із такою думкою.

**Висновки.** Філософія й нині (а не тільки в часи М.О. Бердяєва) є найбільш незахищеною стороною культури. І нині від неї часто вимагають виправдань у власній корисності, яка розуміється як щось навіть гірше за бердяєвське трактування об'єктивації. Уважне вивчення творчості мислителя допомагає краще зрозуміти величезне значення філософії для духовного розвитку людини, для з'ясування її природи й сутності, людських здібностей, пізнавальних також. Дослідження тлумачення М.О. Бердяєвим проблеми пізнання доводить справедливості тези про взаємозв'язок усіх головних проблем його творчості – антропологічної, онтологічної, гносеологічної, привертає увагу до об'єктивних складнощів процесу пізнання.

У статті проаналізовано, яким способом мислитель підкреслює відмінність філософського пізнання від наукового, розкриває складний взаємозв'язок між філософією і наукою, філософію і релігією. Можна впевнено стверджувати, що міркування

М.О. Бердяєва щодо пізнання перебувають під безпосереднім впливом його дуже суперечливого вчення про об'єктивацію. Поясненню цієї тези було надано особливу увагу. Наукове пізнання М.О. Бердяєв характеризує як пізнання об'єктивованого світу, пов'язане з усвідомленням залежності від нього, а філософію (особливо екзистенціальну) мислитель вважає пізнавальним особистісним вивільненням від об'єктивації, проявом творчого преображення світу і людини. «Хвороба» об'єктивації може проявлятися, на думку філософа, і в абстрактно-логічному мисленні, тому перевагу в пізнанні він віддає не логічному обґрунтуванню, а цілісній «метафізичній інтуїції», під якою розуміє духовний досвід, що охоплює не тільки раціональне, але й чуттєво-емоційне, релігійну віру, сумніви, волю. У такому досвіді долається протистояння об'єкта і суб'єкта пізнання, стає можливою творча активність останнього, який розглядається як мікрокосм і образ та подоба Бога. Цей досвід допомагає пролити світло на основну суперечність людського існування, яку М.О. Бердяєв убачає в тому, що людина, будучи обмежена умовами свого існування, водночас містить у собі потенційну нескінченність і спрямована до вічності.

Щодо перспектив подальшого дослідження, то можна запропонувати порівняльний аналіз гносеологічних поглядів М.О. Бердяєва і Л.І. Шестова.

### Список використаної літератури

1. Астахова Т.Г. Філософські погляди В.С. Соловйова та М.О. Бердяєва щодо проблеми «дух». Грані : науково-теоретичний альманах. 2017. Т. 20. № 1 (141). С. 81–86.
2. Бердяєв Н.А. Дух и реальность. Москва ; Харьков : А.С.Т. ; Фолио, 2003. 679 с.
3. Бердяєв Н.А. Смысл творчества: опыт оправдания человека. Москва ; Харьков : А.С.Т. ; Фолио, 2004. 678 с.
4. Бердяєв Н.А. Диалектика божественного и человеческого. Москва ; Харьков : А.С.Т. ; Фолио, 2005. 620 с.
5. Бердяєв М.О. Проблема етичного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4 (66). С. 17–29.
6. Боневская Н.К. Апофеоз творчества (Н. Бердяев и Ф. Ницше). *Вопросы философии*. 2009. № 4. С. 85–106.
7. Н.А. Бердяев: pro et contra / сост. А.А. Ермичев. Санкт-Петербург : РХГИ, 1994. Кн. 1. 573 с.
8. Кононенко Т.В. М.О. Бердяєв: досвід персоналістичної філософії. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2014. Вип. 10 (138). С. 101–111.
9. Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва) : український часопис російської філософії. *Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді*. Київ : ПАРАПАН, 2003. Вип. 1. 648 с.
10. Орендарчук Г.О. Микола Бердяєв про специфіку філософського знання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія* : збірник наукових праць. 2010. Вип. 512–513. С. 51–55.
11. Райда К.Ю. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. Київ : ПАРАПАН, 2009. 328 с.
12. Тимченко О.П. Вплив античної парадигми класичної раціональності на формування філософського методу екзистенціальної діалектики Миколи Бердяєва. *Гуманітарний часопис*. 2007. № 3. С. 40–49.
13. Тимченко О.П., Сислюк Я.Г., Пігош М.А. Логіка дискурсу М. Бердяєва. *Гілея : науковий вісник* : збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 133. С. 161–165.



**THE PROBLEM OF COGNITION IN THE WORK OF M.O. BERDYAEV****Halyna Korotich***Pryazovskyi State Technical University  
Universytetska str., 7, 87500, Mariupol, Ukraine  
e-mail: gykorotich@gmail.com*

The problem of cognition in the works of M.O. Berdyaev is analyzed. With this purpose, the views of the thinker about the interrelation of philosophical, scientific and religious cognition, about the features of philosophical cognition and the subject of philosophical cognition, as well as the influence of M.O. Berdyaev's doctrine of objectification on his gnoseological views are investigated, since this aspect of his work is the least studied. The urgency of the research this is caused both by the importance of studying the philosophical views of a talented thinker, and by the actual process of cognition that accompanies any human activity. The performance of such task is complicated by M.O. Berdyaev's special, not devoid of contradictions style of philosophizing, which deliberately belittled the role of logical reasoning. It is shown that the philosopher investigates gnoseological problems in many of his works. It is found that he did not consider philosophy to be a science, he understood its difference from religion. M.O. Berdyaev argued that neither science nor religion should not impose their conclusions on philosophy or try to rebuild it by analogy with them. However, they help the philosopher to form spiritual experience. It is revealed that such an experience, according to M.O. Berdyaev, not only enriches knowledge as such, but is also its basis. It is analyzed in detail that the thinker's gnoseological views are influenced by his original doctrine of objectification. This phenomenon, from the philosopher's point of view, testifies to the spiritual fall of man and the world, can distort the essence of the process of cognition and its results. M.O. Berdyaev connects the concept of objectification with the concept of scientism, which for him means an attempt to turn philosophy into science, to destroy the freedom of the creative spirit. It is shown that, in M.O. Berdyaev's opinion, philosophical cognition helps to resist objectification. It is an exit of a man beyond his boundaries and, at the same time, a manifestation of personality in him. Emphatically, that M.O. Berdyaev pays special attention to the possibility of distortion of cognition by objectification thanks to the dominant role of logical thinking, to which the thinker gives an auxiliary role. Philosophical cognition should be a holistic spiritual experience that will unite all manifestations of human consciousness. It is not only about intellect, but also about faith, feelings, will. Such cognition contributes to creative, free transformation of both the world and man, definition of the true meaning of being, overcoming the opposition of the subject to the object of cognition. It is shown that M.O. Berdyaev tried to combine the deeply personal nature of philosophical cognition with its appeal to God as the highest criterion of truth. He also aspired to explain man both as the image and likeness of God, and as a microcosm, which is associated with a macrocosm. This, of course, undoubtedly overcomes the idea of the subject of philosophical cognition as a closed being separated from the world.

*Key words:* gnoseology, objectification, philosophical cognition, scientific cognition, subject of cognition, man, microcosm.